

tot een run op oorlogsmateriaal leidde. Hierbij was de overheidssteun met oorlogsmaterieel, schepen, bemanningen en geld veel belangrijker voor het opstarten en tot bloei brengen van nieuwe markten dan als instrument om de protectiekosten voor de ondernemers te verlagen (p. 125). De VOC vormde in deze jaren de belangrijkste civiele afnemer van oorlogsmaterieel. Zo maakten de bewapeningskosten ongeveer een kwart van de totale equipagekosten van de retourschepen uit. De Nederlandse wapenexport groeide spectaculair in de periode 1585-1621. Door middel van een systeem van paspoorten reguleerden de Staten-Generaal de wapenuitvoer. In tegenstelling tot de binnenlandse markt, waar een beperkte groep ondernemers actief was, was dit voor de exportmarkt niet het geval.

Het tweede deel over de aanbodzijde kent vier hoofdstukken: de aanvoer van grondstoffen, de bedrijfstak, ondernemerstactieken en wapenhandel en overheidsfinanciën. De Nederlandse wapenproducenten waren afhankelijk van de invoer van grondstoffen zoals salpeter, maar ook van halffabrikaten. Vooral Zweden werd als toeleverancier belangrijk. De opkomende Nederlandse wapenijverheid kende een relatief gecompliceerde wijze van productie door een vergaande arbeidsdeling. Beperkende factoren hierbij waren de invoer van grondstoffen, geschoolde arbeid en kapitaal. De kosten voor grondstoffen maakten bijna driekwart van de variabele fabricagekosten uit. Ter financiering van de dure voorraadvorming van salpeter, koper en brons deden de producenten enerzijds een beroep op kapitaalkrachtige kooplieden en anderzijds op de overheid. Zoals op zoveel terreinen ontwikkelde zich ook hier een symbiose tussen overheid en ondernemers. Omgekeerd verleenden kooplieden namelijk krediet ten behoeve van het Staatse leger, de ontvangersgeneraal en de stedelijke thesauriers.

Zoals gezegd is het een overzichtelijk boek dat op veel nieuw archiefonderzoek is gebaseerd. Door het ontbreken van een helder uitgewerkte vraagstelling is niet helemaal duidelijk welk punt de auteur nu precies wil maken. Door ook in de conclusie te verwijzen naar de drie onderling samenhangende processen van economische ontwikkeling, militaire hervormingen en staatsvorming wordt de indruk van een cirkelredenering gewekt (p. 338). Daarmee loopt het boek een beetje met een sisser af.

Victor Enthoven

Nederlandse Defensie Academie / Vrije Universiteit

Thomas H. von der Dunk, *Een Hollands heiligdom. De moeizame architectonische eenwording van Nederland* (Amsterdam: Bert Bakker, 2007) 574 p.
ISBN 978 90 351 3059 3.

De jarenlange klacht van Thomas von der Dunk dat de ontwikkeling van de achttiende-eeuwse architectuur in de Republiek zelden systematisch wordt bestudeerd, en al helemaal niet in verband met de politieke ontwikkelingen of in internationaal perspectief, is grotendeels terecht. *Een Hollands heiligdom* is een poging om in die toestand verandering te brengen.

De auteur weet waarover hij spreekt. Het boek is een bewerking van zeventien wetenschappelijke artikelen die hij tussen 1995 en 2001 publiceerde in Nederlandse jaarboeken en tijdschriften, en uit bibliografie en noten blijkt een enorme kennis van bronnen en secundaire literatuur. Juist daarom is het opmerkelijk dat hij geen

melding maakt van de nieuwe studies die verschenen tussen 2001 en 2006 – te denken valt aan het nummer van het *Bulletin KNOB* uit 2005, dat geheel is gewijd aan de Nederlandse bouwkunst in de achttiende eeuw, en aan het werk van Freek Schmidt, in het bijzonder diens (zeer systematische!) *Paleizen voor prins en burgers. Architectuur in Nederland in de achttiende eeuw* (Zwolle: Waanders 2006).

Ondanks het wetenschappelijk gewicht is de lectuur van de volle, ook nog eens van zijdelings gerelateerde gegevens overlopende bladzijden licht. In een aanstekelijke, journalistieke schrijfstijl draagt Von der Dunk het enthousiasme voor zijn onderwerpen met gemak over op de lezer. Toch is *Een Hollands heiligdom* uiteindelijk geen gemakkelijk boek. Dat is te wijten aan de vorm die de schrijver gekozen heeft. Het in volgorde zetten, aan elkaar schrijven, maar inhoudelijk grotesk onveranderd laten van bestaande artikelen heeft geleid tot een zekere versnippering. Het is wat ongemakkelijk dat de uitgangspunten en stellingen van het werk zijn verspreid over drie stukken: ‘Het patriotse bouwen’, ‘Architectuur en regio tussen 1750 en 1850’ en ‘De Bataafse omwenteling en de bouwkunst’; respectievelijk het tweede, negende en zestiende hoofdstuk. Die delen vormen met elkaar het hoofdthema van het boek; de andere hoofdstukken zijn variaties, *case studies* van gebouwen en architecten, zoals ‘Viervant en het Teylershofje in Haarlem’ of ‘De toren van Nijkerk.’

De centrale these van Von der Dunk is dat de vernieuwing van de bouwkunst vanaf circa 1760, de ommezwaai van rococo naar meer classicistisch geïnspireerd bouwen, moet worden gezien in samenhang met sociaal-economische en politieke ontwikkelingen. Hoewel de Republiek in die tijd in feite de periode van haar grootste rijkdom beleefde, voelden de notabelen zich overvleugeld door Engelse en Duitse concurrenten. Zij moesten verwerken dat hun staat niet zoveel macht had als zij dachten of wensten, en weten dat aan verslachte moraal en gebrek aan daadkracht. Een reveil was gewenst, en de (Gouden) zeventiende eeuw werd inspiratiebron en voorbeeld – ook in de bouwkunst, waar een terugkeer naar de vormentaal van het Hollandse barokke classicisme kan worden vastgesteld. De Muiderpoort in Amsterdam (1771), het stadhuis van Weesp (1772) en de achtkantige Hervormde Kerk in Berlikum (Friesland, 1777) vallen allemaal onder wat Von der Dunk met een gelukkig gevonden term ‘Hollandse Herleving’ noemt.

De herneming van de zeventiende-eeuwse vormentaal was algemeen en voor alle politieke facties bruikbaar. Maar de tweede vernieuwing in de bouwkunst, de invoering van het ‘Griekse bouwen’ ofwel het internationale neoclassicisme (waarin alle onderdelen een constructieve functie moesten hebben; zuilen mochten bijvoorbeeld alleen worden gebruikt als ze werkelijk iets te dragen hadden), werd volgens Von der Dunk geclaimd door de Patriotten. Zij voelden zich de nieuwe Grieken – vrije, creatieve mensen die zich in denken en doen afzetten tegen de ‘tirannie’ van Oranje. Omdat alleen patriotse opdrachtgevers ontwerpen in deze stijl hebben laten maken door patriotse bouwmeesters, terwijl het hof liet bouwen in een veel minder ‘antikiserende’ Lodewijk xvi-stijl, stelt Von der Dunk dat de twee stijlrichtingen een politieke achtergrond en lading hadden.

Tegen deze visie is wel iets in te brengen. Het aantal voorbeelden van neo-antiek bouwen – waarvan de vrijstaande zuilenportiek het duidelijkste kenmerk is – is buitengewoon klein. De stoot tot dit neoclassicisme, zoals de auteur uitgebreid laat zien, werd in 1772 gegeven door de landelijk en zelfs internationaal uitgeschreven prijsvraag voor een nieuw stadhuis in Groningen. De man achter het programma van eisen, waar een zuilenportiek deel van uitmaakte, was de zeer bereisde en internatio-

naal bekende Groningse hoogleraar Petrus Camper, die eerder bekend stond om zijn onafhankelijke en vaak eigenzinnige meningen dan om zijn patriotse overtuigingen. De architect Giovanni Giudici, die Schiedam van een gasthuis met een 'peristyle' voorzag, was een katholiek zonder uitgesproken politiek profiel. En van Henry Hope, de bouwheer van het internationaal-classicistische paviljoen Welgelegen bij Haarlem, moet Von der Dunk toegeven dat hij buiten de politieke kaders viel (p. 70). Voeg hierbij dat de auteur, die altijd zeer nauwgezet annoteert, juist voor de tegenstelling van patriots versus prinsgezind bouwen bij cruciale uitspraken geen onderbouwing levert, en het wordt duidelijk waarom deze these, hoewel zonder meer aantrekkelijk, toch minder overtuigend is.

Vanwege de vele gegevens die het aandraagt, en vooral omdat het aanzet tot denken over de verhouding tussen bouwkunst en politiek, is *Een Hollands heiligdom* een nuttig boek. Maar zijn pretenties maakt het slechts ten dele waar; het blijft vooral een aanzet.

Lex Hermans

Faculteit Letteren, Leiden

Frans Buelens, *Congo 1885-1960. Een financieel-economische geschiedenis* (Berchem, Epo, 2007) 671 p. ISBN 9789064454387.

Met *Congo 1885-1960: een financieel-economische geschiedenis*, schreef Frans Buelens, drijvende kracht achter het Studiecentrum voor Onderneming en Beurs te Antwerpen, het meest diepgravende overzichtswerk nu voorhanden over de Congolese exploitatie ten tijde van Leopold II en de Belgische kolonisatie. Het boek is niet de enige vernieuwende studie die recent verscheen en een nieuw licht werpt op de Belgische koloniale geschiedenis. Zo publiceerde Guy Vanthemsche (Vrije Universiteit Brussel) een met de studie van Frans Buelens complementair boek *Congo: de impact van de kolonie op België* (Lannoo, 2007, 328 p.). Is het vertrekpunt van Vanthemsche 'de kolonie haar plaats te geven in de 'nationale' geschiedenis', dan behandelt Buelens de financieel-economische exploitatie van Congo veeleer als een op zichzelf staand verhaal.

Zoals Buelens in zijn inleiding waarschuwt, is de gekozen analyseopzet er één die een verregaande intellectuele inspanning van de lezer vergt. Het boek is immers niet in de eerste plaats opgezet als een handig naslagwerk, niettegenstaande de biografische schetsen in het notenapparaat, de heldere opbouw en de uitgebreide indexen van bedrijven en personen die een prominente rol speelden in de Belgische koloniale overheersing. Het boek kwam in eerste instantie tot stand om een inzicht te krijgen in de wirwar aan bedrijven actief in Kongo, een monnikenwerk waarbij Buelens een specialisatie uitbouwde in het bewerken van beursgegevens en boekhoudkundige data. Uit dit onderzoek vloeit ook de centrale hypothese van het boek voort: de in de regel door Belgen gecontroleerde Congolese ondernemingen tekenden winsten op die lucratiever waren dan wat bedrijven vanuit andere Europese grootmachten opzetten. Meer bepaald stelt de auteur dat deze bedrijven in en vanuit België zo uitgroeiden tot machtige grondstoffenleveranciers, terwijl precies daardoor in Congo nagelaten werd een duurzame economische structuur uit te bouwen.

Deze these wordt in deze economisch-financiële studie vanuit het bredere historische en institutionele debat geduid en uitgewerkt in zeven hoofdstukken. Drie